

اصلاح الگوی اخلاق در نگارش و پژوهش

دکتر بهزاد فروتن*

علم و اخلاق همیشه در نزد بشر منزلت ویژه‌ای داشته است. اخلاق در حوزه علوم پزشکی به دنبال تبیین درست و نادرست‌ها، و باید و نبایدها در فعالیت‌های مختلف علوم پزشکی از جمله مراقبت‌های بهداشتی، روش‌های درمانی و طرح ریزی و انجام پژوهش‌ها و در نهایت گزارش نتایج تحقیقات علوم پزشکی می‌باشد. در همین راستا، سازمان بهداشت جهانی، به انتشار راهبردهای بین‌المللی برای پژوهش‌های زیست‌پزشکی مرتبط با انسان پرداخته است (۱).

رعایت موازین اخلاقی در امور پژوهشی یکی از ویژگی‌هایی است که رازی را نسبت به بیشتر محققان و حتی ابن‌سینا متمایز می‌کند. رازی هر جمله و نقل قولی را با ذکر ماخذ می‌آورد و حتی مطالبی را که از ماخذ ناشناخته می‌آورد، تأکید می‌کند که از کتابی با نویسنده مجهول آورده‌ام. وی به دانش‌پژوهانی خرده می‌گیرد که مطالب و فعالیت‌های علمی دیگران را به گونه‌ای نقل می‌کنند که گویی خودشان آن را انجام داده‌اند. او معتقد است که این نحوه تفکر، طرز عمل و ارائه، شایسته یک پژوهشگر با اخلاق نیست.

در قرن بیستم شواهد چنین بیان می‌کند که نقش‌آفرینان حوزه علم، یعنی دانشمندان، بیشتر در محدوده کار علمی خود فقط به آنچه بود نظر داشتند و نسبت به آنچه باید می‌بود دغدغه‌ای نداشتند. آنها فرضیه بی‌طرفی علم نسبت به ارزش‌ها را ارائه نمودند. آیا نظریه بی‌طرفی علم که از ناحیه مثبت‌گرایان بیان شده، درست است یا نه؟ تاریخ و فلسفه علم که در زمان اخیر مطرح است، از مجاری مختلف، نشان‌دهنده تماس و ارتباط علم و ارزش است در نتیجه نمی‌توان از بی‌طرفی آن دفاع نمود (۲، ۳).

در جوامع غربی اولین جامعه‌شناسی که در قرن بیستم اصول کلی و ارزشی را برای علم و پژوهش برشمرد، Merton است. او چهار اصل را بر می‌شمرد:

- ۱- عام‌گرایی[†]: علم غیر شخصی است؛ یعنی علم مستقل از مرزهای ملی، نژادی و عقاید
 - ۲- اشتراکیت یا مالکیت جمعی[‡]: یعنی یافته‌های اساسی علم محصول همکاری اجتماعی هستند و به اجتماع تعلق دارند.
 - ۳- بی‌طرفی[§]: یعنی انگیزه تلاش دانشمند برای پژوهش و فعالیت علمی رسیدن به حقایق و نتایج روشن‌تر باشد.
 - ۴- شک‌گرایی سازمان‌یافته^{**}: که به معنی بازبینی و بررسی انتقادی همه ادعاهای مختلف است.
- Merton معتقد است که اخلاقیات علم، کل یا ترکیب موزونی از ارزش‌ها و هنجارهای احساسی و عاطفی است که تعهد و التزامی برای پژوهشگر (دانشمند) ایجاد می‌کند. هنجارها به شکل اوامر، منع‌ها، ترجیحات و اجازه‌ها تجلی می‌یابند و در نتیجه ارزش‌های نهادی مشروعیت پیدا می‌کنند (۴).

اسلام مکتب الهی است که اصول آن در قرآن مطرح شده است. در قرآن آمده است که ملاک ارزش کار، تأثیر در کمال نفس انسان است. هر کاری که مرتبه عالی‌تری از قرب خدای مهربان را برای انسان حاصل کند، ارزش بالاترین و هر کاری که بیشترین تأثیر در دور شدن انسان از خدا را داشته باشد، پایین‌ترین ارزش‌ها را داراست. برخی از افعال به همین دلیل بی‌تأثیرند و بین دو حد، بی‌نهایت ارزش‌ها قرار می‌گیرند. مهم‌تر این که

* نویسنده مسؤول؛ دکترای تخصصی در فارماکولوژی و Post Doctoral Research Fellow، استادیار گروه آموزشی فیزیولوژی و فارماکولوژی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بیرجند

آدرس: بیرجند - خیابان غفاری - دانشگاه علوم پزشکی، دانشکده پزشکی، گروه فیزیولوژی و فارماکولوژی
تلفن: ۰۵۶۱-۴۴۴۳۰۴۱ - نمابر: ۰۵۶۱-۴۴۴۰۴۴۷ - پست الکترونیکی: behzad_foroutan@hotmail.com

[†] Universalism

[‡] Communism

[§] Disinterestedness

^{**} Organized Scepticism

ارزش اخلاقی کار، تابع نیت است. در بسیاری از مواقع به علت عدم احاطه انسان بر کمیت و کیفیت ارزش‌ها در شئون فردی و اجتماعی، انسان مجبور است باید و نباید خود را از وحی استنتاج نماید.

نویسنده در این نامه این مطلب را یادآور می‌شود که بر اساس آن مسائل ارزشی، مانند رعایت و به‌کارگیری اخلاق در پژوهش و نگارش با پژوهش علمی از منظر هر دو تفکر یعنی مسلمانان و جوامع غربی گره خورده است. کسانی که برای آراستن علم، سخن را به پیرایش آن از ارزش‌ها می‌کشاند، درباره ماهیت پژوهش و نگارش علمی به خطا رفته‌اند؛ زیرا نمی‌توان پژوهش و نگارش علمی را بدون مواجهه با مسائل ارزشی و اخلاقی به انجام رساند؛ بنابراین ضرورت و اهمیت اصلاح الگوی پژوهش و نگارش علمی در ساختار نظام علمی واضح و روشن است. طبیعی است که عدم توجه و اهتمام جدی به انجام فعالیت‌های پژوهشی، مایه عقب‌ماندگی در آن رشته علمی می‌گردد؛ از این رو باید در فکر چاره‌ای برای در نظر گرفتن مسائل اخلاق در پژوهش بود. نادیده‌گرفتن یا پنهان کردن رعایت و به‌کارگیری اخلاق در پژوهش با تفکر منطقی انسانی منافات دارد و راه عاقلانه‌ای به نظر نمی‌رسد؛ بنابراین پرورش پژوهشگر با اخلاق، از رسالت‌ها و وظایف اجتناب‌ناپذیر هر جامعه‌ای محسوب می‌گردد (۵).

مهمترین نکات اخلاقی مرتبط با ارائه و نشر مقالات به شرح زیر است:

- دقت در درج نام افرادی که شایسته قرار گرفتن در فهرست نویسندگان می‌باشند.
- عدم ارسال یک مقاله همزمان برای چند مجله برای ارزیابی و چاپ
- اشاره نکردن به نام افرادی که به نوعی در اجرای نگارش یا پژوهش کمک کرده و یا نقش داشته‌اند.
- ایجاد تغییرات جزئی در ظاهر مقاله که نتیجه آن ممکن است به چاپ در زمان‌ها و مکان‌های مختلف بیانجامد.
- رعایت اخلاق در داوری مقالات علمی

عدم رعایت تعهدات اخلاقی توسط کادر علمی مجلات یکی از منابع وقوع تضاد علایق* در منتشرکردن مقالات است. روابط دوستانه، رقابت‌های ناسالم درون گروهی، سوء استفاده از مقالات ارسالی پیش از چاپ، وابستگی غالب مجلات علوم پزشکی به دانشگاه‌های علوم پزشکی، انتخاب کارشناسان و اعضا هیأت تحریریه بدون تعیین‌نمودن شرایط احراز و ... می‌توانند معبری برای انجام تضاد علایق و سوگیری در چاپ را ایجاد نمایند. نگرانی‌های متعدد در مورد تضاد علایق در نشر مقالات بحث‌هایی بین موافقان و مخالفان به همراه داشته‌است. به‌جا است که کمیسیون نشریات علوم پزشکی کشور نیز با بررسی روش‌های متخذه در مجلات معتبر دنیا، با در نظر گرفتن شرایط موجود و حاکم بر جامعه پژوهشی رشته‌های علوم پزشکی در سرتاسر کشور راهکارهایی را برای اصلاح الگوی نگارش و پژوهش تدوین نماید. در این راستا اتحادیه سردبیران مجلات علوم پزشکی دنیا راهکارهایی را برای کاهش تضاد علایق پیشنهاد نموده است (۶).

مطلب دیگر رعایت اصول اخلاقی در طراحی و اجرای انواع پژوهش‌ها است که از اصول اولیه تحقیق است؛ ولی این به تنهایی کافی نیست و هنگام انتشار نتایج تحقیق، اصول اخلاقی نیز باید به دقت مورد توجه پژوهشگر قرار گیرد. مهمترین نکاتی که در طراحی و اجرای پژوهش و نگارش نتایج آن ضروری به نظر می‌رسند، شامل: رعایت صداقت و امانت علمی، در نظر گرفتن باورهای رفتار و نظام اجتماعی (مانند مرگ و خاتمه حیات انسانی، مسائل اخلاقی مطرح در پیوند اعضا و بافت‌ها، فناوری‌های جدید تولید مثل و ...)، صداقت هنگام بازیابی مطالب موجود در پیشینه تحقیق و در نتایج پژوهش و نگارش نتایج، دقت در حسن استفاده از بودجه، توجه به رفاه اعضای گروه پژوهشی و اجتناب از ایجاد ناراحتی برای آنان ضروری است.

در تجربیات انسانی، به اساس اصول الهی و بین‌المللی و معیارهای شعلی و حقوق فردی و انسانی از جمله رعایت آزادی فردی، حق انتخاب فردی، رعایت حفظ اسرار، حق آزادی، اجتناب از آسیب‌های احتمالی در جریان پژوهش، حق تصمیم‌گیری و انتخاب بین خطر عدم انجام تحقیق با خطراتی که ممکن است در نتیجه انجام تحقیق بر فرد وارد شود، رعایت حقوق افراد نابالغ یا بالغین که از نظر روانی نقص دارند و جلوگیری از خطرات احتمالی به سلامت افراد تحت بررسی و تحقیق و ... توجه خاصی شده است. بیانیه هلسینکی در سطح بین‌المللی مورد قبول و مؤید این نکات می‌باشد (۸،۷).

با توجه به وسعت کار با حیوانات آزمایشگاهی، رعایت ضوابط و استانداردهای ارائه‌شده برای رعایت اخلاق و حقوق حیوانات و همچنین به دست آوردن نتایج بهتر و دقیق‌تر از فعالیت‌های پژوهشی، بازسازی مراکز نگهداری قدیمی از نظر رطوبت، تهویه، روشنایی و بهداشت، آموزش مسئولان مراکز، رعایت موازین استاندارد در احداث مراکز نگهداری حیوانات، آموزش به کارگران شاغل در خصوص نگهداری و نظافت مراکز، احداث مراکز

* Conflict of Interest

جدید، آموزش و ترغیب محققان در رعایت اخلاق و حقوق حیوانات و تأسیس مراکزی برای آموزش به افراد در خصوص کار با حیوانات آزمایشگاه و صدور گواهینامه‌های لازم از طرف مراجع ذیصلاح و وجود مراکز نظارتی ضروری به نظر می‌رسد (۹). همه روزه لاشه حیوانات آزمایشگاهی که در فعالیت‌های پژوهشی مورد استفاده قرار می‌گیرند، همراه با سایر مواد زائد آزمایشگاهی وارد محیط زیست می‌شوند و سبب آلودگی می‌گردند که بهتر است این لاشه‌ها و همچنین مواد زائد آزمایشگاهی تولید شده در نتیجه فعالیت‌های پژوهشی را با روش خاصی جمع‌آوری و به طریق مناسب و بهداشتی معدوم نمود (۱۰).

با توجه به نام‌گذاری سال ۱۳۸۸ هجری شمسی توسط مقام معظم رهبری با عنوان سال اصلاح الگوی مصرف، ضروری دیدم که جهت اصلاح الگوی پژوهش و نگارش در قالب نامه به سردبیر محترم مجله علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی بیرجند مطالب ارائه شده را بیان نمایم. با آرزوی سالی پر بار برای شما دانش پژوهان و پژوهشگران گرامی مطلب را با این شعر حافظ به پایان می‌رسانم:

از این باد ار مدد خواهی چراغ دل بر افروزی

ز کوی یار می‌آید نسیم باد نروزی

منابع:

- 1- The council for International Organizations of Medical Sciences. International Ethical Guidelines for biomedical Research Involving Human subjects, Geneva: CIOMS, 2002. Available From: <http://www.cioms.ch/guidelines- nov-2002 blurb.htm> updated September 2004
- 2- Teutsch GM. Man and his fellow-creatures under ethical aspects. ALTEX. 2005; 22 (4): 199-226
- 3- Beecher HK Ethics and clinical research. N Engl J Med. 1966; 274: 1354-1360.
- 4- Merton RK. The sociology of science. Chicago: University of Chicago Press; 1973. pp: 254-266.
- 5- Gollogly L, Momen H Ethical dilemmas in scientific publication: pitfalls and solutions for editors. Rev Saude Publica. 2006; 40: 24-29.
- 6- Davidoff F, DeAngelis CD, Drazen JM, Hoey J, Højgaard L, Horton R, et al. Sponsorship, Authorship, and Accountability. Annals Int Med. 2001; 135 (6): 463-466.
- 7- Aziz F, Etemadi A. Moral Commitments of the writers of articles. J Med Res. Shahid Beheshti University of Medical Sciences. 2005; 29 (2): 195-108. [Persian]
- 8- The Declaration of Helsinki. The World Medical Association. Available From: <http://www.wma.net/e/ethicsunit/helsinki.htm>
- 9- Valanzo A. Rules of good practice in the care of laboratory animals used in biomedical research. Am Ist Super Sanita. 2004; 40 (2): 201-203.
- 10- Mobasher M, Abolghasemzadeh N, Bathayee F, Aramesh K, Larijani B. Knowledge, attitude and practice regarding consideration of moral disciplines in research on la animals. Quarterly Journal of Morality in Science and Technology. 2007; 2 (1-2): 16-73. [Persian]